

AZ 1867-ES KIEGYEZÉS ÉS A POROSZ DIPLOMÁCIA

Az 1867-es kiegyezést nemcsak a magyar közvélemény, de egész Európa politizáló társadalma is felemás érzésekkel fogadta. A megegyezést aláíró két ország belügye tehát kontinenst befolyásoló nemzetközi kérdés lett. „A Monarchia túlságosan nagy helyet foglalt el az európai politikában ahhoz, mintsem hogy riválisai közönnyel nézhették volna, hogyan alakul belső élete.”¹ 1867 egyébként a németek számára is meghatározó dátum, hiszen a Majna folyótól északra fekvő államok az Északnémet Szövetség föderációjába tömörültek.

A Habsburg Birodalomnak Oroszországhoz és a német államokhoz fűződő viszonya korszakunkban rendkívül sajátosan alakult. A nehézséget többek között az jelentette, hogy a kiegyezés következtében kétközpontúvá vált Osztrák–Magyar Monarchia két feléhez az európai államok, így sem Oroszország, sem pedig a német államok (Bajorország, Poroszország, Hessen stb.) nem tudtak azonos módon közeledni, s e közeledésnek a fogadtatása is igen különböző volt a felek részéről. Ha csak az oroszokra gondolunk: míg a magyarok szinte egyértelműen elutasították a cári Oroszországot, addig az osztrák kormányzati erők bizonyos körei az orosz szövetség gondolatát be tudták illeszteni politikai elképzeléseikbe.

„Magyarország nem valami nemzetközileg légiures térben élt, amelyben tetszés szerint lehetett választani függetlenség és kiegyezés között. A választást elsősorban az európai erőviszonyok alakulása korlátozta.”² Ha volt is valamelyest mozgásteret a nemzeti lehetőségek kihasználásának, akkor annak az eredményessége elsősorban a politikai elit felkészültségén múlott.

Anglia, az akkori világ elsőszámú nagyhatalma a század folyamán mint kiegyensúlyozó, a status quo politikájának híveként jelent meg. Franciaország és Poroszország között állandó harc volt, mint ahogy Poroszország és Ausztria között is stabil feszültség alakult ki, többek között a német egység kérdése miatt. Oroszország és Ausztria a Balkánon feszült egymásnak, hiszen a münchengrätzi megállapodás akkorra a történelem süllyesztőjébe került. És még nem beszéltünk Itália és Ausztria viszonyáról.

A kiegyezés kérdése tehát nem elsősorban a Monarchia belső fejlődése szempontjából érdekelte a külhatalmakat. S bár Anglia számára Ferenc József abszolutista elemeket is felvonultató rendszere aligha keltett rokonszenvet, a brit kormánynak egyik alapelve mégiscsak az európai egyensúly fenntartása volt. Az öreg kontinens nagyhatalmai tehát nem tekintették a kiegyezést tisztán belügynek. Ezt bizonyította a brit kormány közvetítése is, továbbá Palmerston azon véleménye, hogy a németek kulturális fölényének a magyarok előbb-utóbb kénytelenek lesznek alávetni magukat.

Az ausztriai belső problémák mihamarabbi rendezésének elősegítése a brit diplomácia kívánságának is tekinthető, hiszen a balkáni ügyek miatt nyugtalankodó Angliának a kért támogatás fejében Bécs azt a feltételt szabta, hogy segítse a magyarokkal folyó tárgyalásban és az olasz kérdésben.³ Viszont Bécsben akkor még Palmerstonnak sem hitték el: a magyarok a birodalom határai közt keresik nemzeti céljaik kielégítését. Persze az angol külpolitikában léteztek a Palmerstonétól eltérő állásfoglalások is, többek között Stanley, Loyd Wilson véleménye tartozott ide. Szerinte a kiegyezés szükségmegoldás, s az uralkodó egy napon maga vonja azt vissza. A dunai konföderációt pedig csak akkor nem ellenezték, ha azt az itt élő népek hozzák létre.⁴ Mindenesetre Anglia számára a kiegyezéssel megerősödött Ausztria az orosz terjeszkedésnek lehetett ellenlábasa, valamint az angol érdekek

örzője a Balkánon, amely elsősorban a Boszporusz és a Dardanellák feletti felügyeleti jog realizálását jelentette.

II. Sándor Oroszországa ekkor még nem akarta felhasználni a pánszlávizmus adta lehetőségét, s különben sem látta volna szívesen Ausztria felbomlását, mert tartott Poroszország hegemóniájától.⁵

A francia külpolitika fő törekvése ez időben a kívül-belül megerősödött Ausztria létrehozása volt, amely egy poroszellenes koalíció magja lehetett. Ezenkívül III. Napóleon biztosítani akarta Oroszország semlegességét és Ausztria szövetségét, így respektálta az osztrákok balkáni érdekeit. Úgy is fogalmazhatnánk: a francia külpolitikában a kiegyezés támogatása szorosan alárendelődött a francia-osztrák szövetségi elgondolásnak. A francia császár óhajtott Ausztria gyors belső konszolidációját, mert ahogy Jerôme herceg szellemesen megfogalmazta: „Nem szövetkezünk egy hullával.”⁶

Poroszország álláspontját nagymértékben befolyásolta a német területek feletti uralomért folytatott harc. Diószegi István szerint „feltűnő, hogy a történetírás a német kérdést és a kiegyezést úgy hozza összefüggésbe egymással, hogy mindkét szerződő fél részéről rosszhiszeműséget tételez fel”.⁷ Ferdinánd Beust befolyásos bécsi politikus az alkura azért állt rá, mert a belső kérdések rendezését a német hegemonia visszaszerzéséért indítandó harc előfeltételének tartotta. A Deák-párt viszont kihasználta az osztrák vereséget, így akarván követeléseit az udvari körökkel elfogadtatni. A soknemzetiségű Habsburg Monarchia tulajdonképpen vezető elemének az osztrák-németek számítottak. Felvetődik a kérdés: lehetett-e a multinacionális birodalom vezetését kizárólag olyan nemzet kezében hagyni, amely maga is a birodalomtól való elszakadás gondolatával foglalkozott? A válasz egyértelmű nem, s a Habsburg-ház ezt a történelmi szükségszerűséget ismerte fel, amikor a Lajtán túli területeken a magyarok kezébe adta a vezetést.⁸

A porosz Otto von Bismarck célja pedig az volt, hogy Ausztriát eltávolítsa a német ügyektől, és kelet felé irányítsa. Az új államalakulat, amely már nem veszélyeztette a német egyesítést, csak a Balkán irányában terjeszkedhetett. Ott, ahol a poroszoknak nem volt érdekeltségük.⁹ A kettős monarchia széthullása a bismarcki politika kudarcát is jelentette volna. Bismarck nem akart egy nagynémet államot, amely magába foglalta volna az osztrák katolikusok millióit, így inkább hagyta az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttét.¹⁰ A kiegyezés elősegítése tehát érhetően Bismarck kedvenc gondolatai közé tartozott.

A Monarchia új nemzetközi politikai helyzete megfelelt a korabeli Európa hatalmi viszonyainak, Poroszország így helyeselte az európai status quo fenntartására irányuló erőfeszítéseket, sőt mi több az osztrák-németek éppen azt tartották a politika legfontosabb feladatának.¹¹ Bismarck legyőzte, a német területről kiszorította, de egyben megkímélte, sőt a közép-kelet-európai zónában szükségesnek ítélte riválisát, a Habsburg Monarchiát. Egyúttal mintegy rá is kényszerítette Bécsset a belső struktúra módosítására, tehát a kiegyezés elfogadására.¹²

A fentebb említett tények miatt nem meglepő, hogy a korábban Bonnban, ma Berlinben található Külügyi Levéltárban (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) egy külön iratköteg foglalkozik a kiegyezéssel, amely igen fontos tájékozási lehetőséget nyújt a kiegyezés és a porosz királyság diplomáciai, politikai kapcsolatához. A diplomáciai leveleket, feljegyzéseket, emlékeztetőket a bécsi porosz követségről Berlinbe, a miniszterelnöki hivatalnak címezték. Gyakorlatilag Otto von Bismarcknak személyesen, így a politikus első kézből tájékozódhatott az ausztriai fejleményekről.

Terjedelmi okok miatt a levéltári anyag alapján a gazdasági kiegyezésre, a magyar belpolitikai viszonyokra, valamint a külpolitikára koncentrálunk. A jelentések az osztrák és a magyar minisztériumok tájékoztatóira, a Bécsben vagy Magyarországon megjelenő újsá-

gok közléseire, valamint személyes tapasztalatokra támaszkodnak, amelyeket gyakran a bécsi porosz követ, Karl von Werther báró, illetve az első titkár, Landenberg állított össze. Az Otto von Bismarckhoz, illetve a hivatalába eljutott levelek tartalmuktól függően titkos jelzést is kaptak. A kézbesítésnél igen gyakran használtak lovasfutárt.

A porosz miniszterelnököt ezzel párhuzamosan a kiegyezéssel kapcsolatos német sajtóanyaggal is ellátták. Tudott dolog: Bismarck mielőtt politizált volna, igen aktív újságolvasó volt. Látogatói később is gyakran látták az újságok tengerében. 1848-ban sokat tett a Neue Preußische Zeitung félhivatalos lappá alakításáért, de 1866-ban már eltávolodott ettől az újságtól: „A vezérlap nézeteivel nem lehet kormányozni. A kormányt a nemzetben gondolkodók nézetei alapján kell összeállítani.”¹³ Bismarck kapcsolata a sajtóhoz a későbbiekben változik, de mindvégig megmarad az az elve, miszerint a kormányzati politikának a sajtóban jelentős helyet kell kapnia. Ezért az általunk vizsgált kérdések kapcsán a levéltári anyag mellé gyakran illesztjük a porosz-német sajtó megjegyzéseit is.

Előjáróban meg kell jegyezni: a magyar törvények között az 1867. XII. tc., tehát az osztrák–magyar kiegyezés részletesen tartalmazta a két fél gazdasági természetű megállapodásait is. Ez leegyszerűsítve három elemből tevődött össze: a közös ügyek fedezésére szolgáló pénzügyekből, továbbá az ún. közös érdekű ügyekből (idetartozott a régi államadóság, a vám- és kereskedelmi szövetség, a fogyasztási adók közössége, némely mindkét felet érintő vasúti fővonal, valamint a pénzrendszer ügye), s végül a jegybank kérdéséből.¹⁴

Ha tüzetesen megvizsgáljuk a bécsi porosz követség jelentéseit, amelyeket Otto von Bismarcknak címzett vagy a követség titkára, vagy tanácsosa, vagy éppen a követe, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a porosz diplomatákat átlagon felül érdekelte a gazdasági kiegyezés előkészítése, illetve azok a viták, amelyek e tárgyalásokat jellemezték. Ahogy fentebb jeleztük, az információk egyrészt a bécsi napilapokból (Neue Freie Presse, Neuer Wiener Tagblatt), illetve a minisztériumok vezető beosztású hivatalnokaitól, számos esetben a pénzügyminisztertől származtak.¹⁵

A gazdasági kiegyezésről szóló, Otto von Bismarcknak címzett sokadik porosz követi jelentés – amelyet 1867. szeptember 19-én állítottak össze és a miniszterelnöki hivatal 1867. szeptember 21-én fogadott be – részletesen szól a közös ügyek kvótaarányos fedezetéről, illetve magáról a megállapodásról.¹⁶

Tudott dolog, a kiegyezés megkötése után a közös ügyek költségeihez az örökös tartományok és a magyar korona országai meghatározott arány szerint járultak hozzá.¹⁷ A kvótáról az országgyűlések által kiküldött delegációknak kellett megállapodni, s ennek a mechanizmusnak a kialakításáról szintén született feljegyzés: „...a pénzügyminiszterek megegyeztek abban, hogy 1868. május 1-jéig mindkét képviselő-testület egy közös javaslatot nyújt be az államadóság egységes kezelésére, amelynek alapjául az eddigi kamatjáradék és amortizációs költségek megszüntetése szolgál.”¹⁸ Továbbá szó van egy vegyes bizottság létrehozásáról (országgyűlések által kiküldött delegáció), amelynek a feladata a kétoldalú kötelezettségek végleges és számszerű megállapítása, valamint az államadóság kezelése.¹⁹ A dokumentum kiemeli: ha az államadóság kérdésében a két fél között nem jön létre megállapodás, az egész egyezmény érvénytelenné válhat.²⁰

Landenberg bécsi porosz követségi titkár a Neuer Wiener Tagblatt 1867. szeptember 19-i reggeli számára hivatkozva kiemeli: „Mind az örökös tartományok gyűlése, mind pedig a magyar országgyűlés kikötötte, hogy az állami hitelhez való jogot semmi esetre se lehessen korlátozni.”²¹ A titkár továbbá kétségét fejezi ki az államadóság kérdésének megoldását illetően, hiszen szerinte nem tisztázott tény: kamat- vagy tőkecsökkentésben gondolkodnak a szakemberek. Ugyanakkor kiemeli: az újságcikkekben megjelent információkat a bécsi pénzügyminisztérium is megerősítette.²²

A gazdasági kiegyezés körüli osztrák–magyar vita fontosságát bizonyítja az a tény is, hogy a bécsi porosz követség rendszeresen visszatér a kérdésre. 1867. szeptember 27-én iktatták Berlinben azt a 247. számú aktát, amelyet Bécsből szeptember 24-én lovasfutárral kézbesítettek. Ebben a követség munkatársa közli: „Két hónapos megszakítás után a Lajtán inneni birodalmi gyűlés újra megkezdte ülését... ahol a legfontosabb ellenállás a Magyarországgal megkötendő [gazdasági] kiegyezéssel kapcsolatos.”²³ Bár hozzáteszi: a pénzügyi vitával megbízott küldöttségek a javaslatukat rendben előterjesztették.

Hogy mennyire bonyolult egyezkedési folyamatról volt szó a pénzügyminiszterek és a bizottságok között, bizonyítja a következő feljegyzésrészlet: „A két pénzügyminiszter által a vitában jóváhagyott megegyezést – amelyről én Önt alázatos engedelmével értesítettem – a küldöttségek több ponton is kifogásolták, így a pénzügyminiszterek a kiegyezési javaslatok módosítására szánták el magukat.”²⁴ Majd a feljegyzés részletezi a módosítás lényegét az államadóságra vonatkozóan. Ennek alapján a magyar küldöttség kész meghatározott mértékig hozzájárulni az államadóság kamatfizetéséhez és amortizációjához, egészen 33 250 000 ezüst értékben, annak ellenére, hogy magát az államadóságot, az amortizációt kizárólag a Lajtán inneni kormánynak és birodalmi gyűlésnek kellett volna állnia.²⁵ Az újabb, de a régebbi magyar történeti irodalom szerint is a magyar államnak ezekből nem származhatott volna terhe, azonban „méltányosságból és politikai tekintetből” ebben a kérdésben szintén megegyeztek.²⁶ A jelentés idézi Beust báró birodalmi kancellár véleményét, amely szerint a pénzügyi kiegyezés fait accompli (befejezett tény).²⁷

A bécsi porosz követség ezzel együtt ugyanebben a jelentésében azonban utal azokra a Magyarországon is hangoztatott kifogásokra, amelyek viszont – a porosz diplomaták véleménye szerint – nem veszélyeztetik a kiegyezés sikerét, mert „Magyarországon is azt szeretnék, ha befejeződne az ideiglenes állapot, és az alkotmány végre megszűlné (...) de úgy gondoljuk, hogy ezen kívánság megvalósítása, a belső állapotok konszolidálása csak akkor lehetséges, ha a [gazdasági] kiegyezési javaslatot elfogadják, s ezzel az alkotmány stabil alapokra helyeződik.”²⁸ Az akta készítője a híresztelések alapján úgy látja: mind a birodalmi gyűlés, mind pedig a magyar országgyűlés elfogadja a kiegyezési javaslatot.²⁹ Amint ez megtörténik, összehívják a delegációkat, hogy azok megállapítsák a birodalmi költségvetést az 1868-as évre, s azt elfogadásra ajánlják a két országgyűlésnek.³⁰ Az akta összeállítója a továbbiakban áttekintette a gazdasági kiegyezésre épülő birodalmi törvényhozás munkáját: „Módosítani kell a februári pátenst, továbbá az államnak az egyházzal és iskolákkal kapcsolatos szabályozásait.”³¹

A diplomata éles szeműen utal az osztrák kormány és a birodalmi gyűlés, valamint a felsőház között meghúzódó ellentétekre, amelyek szerinte a bizottságok liberális felfogása miatt alakultak ki.³² Ezek az ellentétek különösen élesen jelentkeztek az új alkotmány megvitatásánál a képviselőházban. Erről a bécsi követségi első titkár, Landenberg 1867. október 7-én a 262. számú levélben tudósított, amelyet lovasfutárral küldtek el Bismarck hivatalába, azaz a királyi miniszterelnöknek, aki egyben a porosz külügyek irányítója is volt. A levél kitér a még érvényben lévő osztrák állami törvényalkotás felmentési rendszerének megszüntetésére, a katonaság tanúkötelezettségére civil bíróságokon, valamint az állambíróság tagjainak megválasztására, akik a miniszterek felelősségét kimondó törvény 16. §-a szerint bírskodnak a vád alá helyezett miniszterek felett. A feljegyzésekben szó van a 12 tagú állambíróság összetételéről, megjegyezve, hogy a bírók között több ismert jogász is található.³³ Majd foglalkozik a szombati képviselőházi gyűléssel, amelyet különös érdeklődés övezett, mert az alkotmány tervezete éles vitával kezdődött. A ház előtt négy állami alaptörvény-tervezet feküdt, amelyről a levél írója a 233. számú, már szeptember 15-én elküldött tudósításában beszámolt. A változtatások a diplomata szerint érintik a bírói

hatalmat, döntenek egy birodalmi bíróság bevezetéséről, az állampolgárok általános jogairól, valamint a végrehajtói hatalom gyakorlásáról.³⁴

A tudósítás azért is érdekes, mert rámutat a birodalmi gyűlésben akkor már élesen kibontakozó lengyel–német ellentétre, amely elsősorban a tartományi parlamentek jogait veszélyeztető paragrafusok miatt bontakozott ki. A lengyelek a tartományok autonómiáját hangoztatták, és éppen ezért követelték, hogy az alkotmányban pontosan rögzítsék a tartományi gyűlések jogait. Miután a képviselőház 94 : 48 arányban elutasította a lengyelek kétharmados többséget igénylő ajánlatát, az egyszerű többség mellett kardoskodva a lengyelek szöveterkeztek a tiroli és szlovén képviselőkkel, hogy a szóban forgó alaptörvények minden szakasza ellen fognak szavazni, s ezt be is tartották.³⁵ A követségi jelentés a képviselőházban előállott helyzetet rendkívül kínosnak ítélte meg, mert az negatív következménnyel járhat, mivel a lengyelek és a velük egyetértő föderalisták kivonulása a képviselőház és a birodalmi tanács alig elkezdődött tevékenységét megszakítaná.³⁶ A Frankfurter Zeitung szerint viszont „Ausztiria elporoszításával egy magyarok által irányított Ausztiria az elszlávosodásnak esne áldozatául”.³⁷

Összefoglalóan megállapíthatjuk: a bécsi porosz követség jelentéseiben jóval nagyobb súlyt helyezett a gazdasági kiegyezés kérdésére, mint például egy másik nagyhatalom, az Orosz Birodalom diplomáciája. A porosz diplomaták arra az állásfoglalásra jutottak, hogy a gazdasági megegyezés alapja lehet a politikai megállapodásnak, sőt enélkül az egész kiegyezési folyamat hajtórést szenvedhet. A bajor kormányhoz és a hesseni fejedelmi körökhöz közel álló Frankfurter Zeitung véleménye szerint a kiegyezés megkötése a felek számára gazdaságilag is kifizetődő volt, s ez a hír szintén ott feküdt Bismarck dolgozóasztalán.³⁸

Hogy mennyire játszottak szerepet porosz szempontok a jelentések megírásában, arra jó példa Karl von Werther, Poroszország bécsi követének 1867. június 18-i, 394. számú feljegyzése, amit rövid pesti tartózkodása után készített.³⁹ A diplomata bevezetőjében vázolja utazásának célját: egyfelől tájékozódni óhajtott a képviselőház és a lakosság hangulatáról, másrészt szeretett volna választ kapni arra a kérdésre, vajon hálásak-e a magyarok annak a Poroszországnak, amelynek – Werther véleménye szerint – az államjogi sikereiket köszönhetik. A követ szerint Andrássy gróf kilátásai jók, mert a magyar küldöttek a koronázási színháték engedélyezése után készségesen és egyetértően fognak szavazni a birodalmi tanáccsal.⁴⁰

A titkár a továbbiakban a kiegyezés megvalósításának gyakorlati lehetőségeiről elmélkedett, hangsúlyozva: a két fél eddig tapasztalható véleménykülönbsége kompromisszumokhoz vezethet. A Deák-párt, vagy ahogy Werther fogalmazott, a miniszteri párt befolyásával gyakran veszélyeztette a kiegyezés ügyét, ráadásul ebben a pártban a politikusok önzöek, személyes ambíciókkal vannak tele, és sértettségük esetén akár a baloldalhoz is hajlandóak csatlakozni. Viszont Andrássy a királynál kijárta, hogy Ferenc százezer aranyat ajánljon fel az 1848–1849-es hadiözvegyeknek, valamint amnesztiát. Ezzel jelentős hatást gyakorolt az ország népeire.⁴¹ A követ szerint a Határozati Párt tagjai kénytelenek voltak elismerni, még nem jött el az ő idejük, s ezt sem a miniszteri pártból történő dezertálás, sem a kossuthi körlevél nem változtatta meg.⁴² Végezetül Werther a magyar társasági hangulatot idézve leszögezi: „A magyarok szimpátiával és köszönettel gondolnak a poroszokra (...), míg a német-osztrákok a magyaroknál népszerűtlenekek, a jövőben pedig a bécsi erőszakos fellépéssel szemben a poroszok a magyarok védelmezői lesznek.”⁴³

Ehhez a jelentéshez csatoltak egy másik feljegyzést, amelyben arról van szó, hogy a magyarországi Radikális Pártban erőfeszítéseket tesznek Perczel szerepének csökkentésére Kossuthal szemben, és Félégyházán véres összecsapásra került sor a forrongó tömeg és a

lőfegyverét használó katonaság között, amikor le akarták tartóztatni a radikálisok egyik képviselőjét. A jelentés szerint a baloldali agitáló képviselők nem szenvednek pénzhányban, sokan arra gyanakszanak, hogy a politikusok az orosz kormány mellett a poroszoktól is kapnak támogatást.⁴⁴

Ezzel szemben ausztriai alattvaló Jean Thobas Zaluski herceg, aki felajánlotta szolgálatait az orosz III. ügyosztálynak, mert szerinte a lengyelek nem reménykedhetnek más országban és hatalomban, csak Oroszországban, a következő jelentést küldte el Velencéből: „A magyar forradalmi párt, amely valójában megegyezik a magyar parlament balszárnyával, amelyet Simonyi Ernő, Mocsáry és mások vezetnek, azt akarja, hogy Kossuth térjen vissza Magyarországra. Ennek az az oka, hogy egyedül Kossuth tudja szavai és írásai varázsával tűzbe hozni a magyarokat egészen a fanatizmusig. A fent említett pártnak szüksége is lenne erre a fanatizmusra egy Oroszország elleni háborúban.”⁴⁵

Werther 1867. november 5-én a 289-es számú aktájában a magyar belpolitikai élet további bonyodalmairól számol be, amelynek lényege a vármegyék jogköréről folytatott vita. Ezt összekapcsolja Eger város Kossuthhoz intézet levelével, amely szerint a hatalmon lévő dinasztia uralma összeegyeztethetetlen Magyarország szabadságával és függetlenségével. A magyar belügyminisztérium illegális cselekedetnek tartotta a levelet, és Heves megye törvényhatósági joggal felruházott felettes hatóságát bízta meg a nyugalom helyreállításával. Az említett vármegye azonban nemcsak az engedelmet tagadta meg, hanem a minisztérium rendelete ellen is tiltakozott. A királyi megbízott ezután felfüggesztette az engedetlen vármegye törvényhatósági tevékenységét. Werther szerint az esetet másképpen ítélte meg a szélsőbal, mint a balközép. Az előbbi kormányellenes határozat benyújtását indítványozta. A követ végső következtetése: a Radikális Párt éles ellentétben áll a minisztériummal.⁴⁶

A Frankfurter Zeitung, amely Bismarck olvasott újságai közé tartozott, az új állami alaptörvények 1867. december 31-i közzétételét követően igen részletesen nyilatkozott az ország jövőjéről, amelynek lényege: az állam kezd megszabadulni az egyház kötelékétől.⁴⁷ A lap a szabadszellemeű osztrákokkal karöltve nyugtázta a „polgári miniszterek” kinevezését, akik között megtalálható a liberális Auersperg, Herbst, Giskra,⁴⁸ és e két utóbbi ráadásul a frankfurti parlament tagja is volt.

A Frankfurter Zeitung 1869. augusztus 10-i számában megjelent „Ausztriai német levelek” írás nem a nemzetiségi kérdést, hanem a liberális elveket hangsúlyozta, mivel a mindenkit összekötő szabadság lefékezi a nacionalizmus destruktív tendenciáit.⁴⁹ Ugyanabban a lapban 1869. december 16-án éles hangú kritika jelent meg Adolf Fischhoff „Ausztria és fennállásának garanciája” című könyvéről, amelyet abban az évben adtak ki Bécsben. A mű az Osztrák–Magyar Monarchia kedvezőtlen helyzetéért egyértelműen az ausztriai rendszert tette felelőssé.⁵⁰ A különböző lapok egymás állásfoglalásait is figyelemmel kísérték. Például az orosz Veszty éppen a Frankfurter Zeitungra hivatkozva állítja Magyarországról alig egy héttel a koronázás után, hogy „az egész országban a legborzalmasabb elégedetlenség uralkodik, tombol az önkény, mely az ököljog idejére emlékeztet”.⁵¹ Az újság állítása nem a tájékoztatás, hanem a hangulatkeltés szándékával íródott, de mindenesetre a közlés Bismarck asztalára került.⁵²

A kiegyezés belpolitikai, gazdasági háttere mellett a bécsi porosz követség Ausztria–Magyarország külpolitikai helyzetét is figyelemmel követte, és ehhez adatokat gyűjtött mind a transz-, mind pedig a ciszlajtán területeken. 1867. szeptember 16-án Landenberg követségi első titkár elkészítette a 234. számú, bizalmas jelzéssel ellátott aktáját, amelyet lovasfutárral küldtek el, és az A. 3896. számon iktattak Berlinben. A bizalmas aktát azután

eljuttatták a londoni, a párizsi, a firenzei, a pétervári, a drezdai, a stuttgarti, a karlsruhei és a darmstadti külképviseletekre is.

A levél magyarországi helyzetjelentéssel kezdődik, amin a lényege: az osztrák császárság egyetlen országában sem követik olyan izgalommal, feszültséggel a birodalom helyzetét, mint Magyarországon. Ott attól tartanak, hogy Ausztria belekeveredése egy európai háborúba Magyarország számára különösen súlyos következményeket vonna maga után. Az elmúlt év háborúja előtt és alatt a magyarok izgatottan vártak és aggódtak, hiszen jól tudták, a háború kimenetele Magyarország helyzetére komolyan hatni fog. Akkoriban sokat vártak a háborútól, hiszen a magyarok számára Ausztria gyengülése a magyar követelések jobb kilátásait biztosította.⁵³ Mára Magyarország elérte, amit legmerészebb álmaiban sem remélt, azaz visszaállították a magyar alkotmányosságot, amely a magyaroknak a belügyekben teljes függetlenséget biztosít, viszont a közös ügyeket az öszsbirodalomnak rendelték alá.⁵⁴

A béke megőrzése a magyarok számára a kiharcolt előnyös pozíció fenntartását jelenti, ezért tekintenek aggodalommal a porosz–francia háborúra, mert ebbe Ausztria is könnyen belekeveredhet.⁵⁵ Landenberg jelentésében külön figyelmet szentelt a magyar pártlapoknak, amelyekben a különböző politikai irányzatok véleményei árnyaltan jelentek meg. Közös az újságcikkekben az osztrák kormányt figyelmeztető hangnem, az a mondanivaló, miszerint a háború óriási költségekkel járna, és kudarccal végződne. Ezt különösen a Deák-párt lapja sugallta. Még határozottabban nyilatkozott a Radikális Párt, amely mondanivalójához csatolta a kossuthi körlevelet.⁵⁶ A radikálisok az egész országban üdvözlik a német egységre való törekvést, de sem egy csepp vért, sem egy fillért nem akarnak áldozni ezért.

A kivonat ezután áttér a keleti kérdésre, amelyre a magyar nemzet úgy tekint, mint a Török Birodalom belügyére. Teszi ezt azért, mert Konstantinápoly befogadta egykor a magyar emigránsokat. Ugyanakkor tiltakoznak a török inváziós szándék ellen Magyarország határán, és a szabadságtörekvések elfojtását sem nézik jó szemmel.⁵⁷

Landenberg szerint Magyarország önállóságához szükséges Ausztria beavatkozása a német ügyekbe, valamint német területen hatalmi helyzetének megőrzése. Ennek alátámasztására idézi báró Eötvös József egyik beszédrészletét, amelyben a kultuszminiszter azt mondta: Ausztria minden egyes győzelme Németországban a dualizmus fennmaradását jelenti.⁵⁸ Miután a magyarok majdnem mindent elértek, most nagy gonddal figyelik a törökök szlávok területeit, és nem érzik magukat egyedül erősnek ahhoz, hogy a magyar korona területén található szláv nemzeteket a legfőbb hatalomnak alárendeljék. Ehhez szükség van az osztrák kormány segítségére, s ezért is szorgalmazza a Magyarország és Ausztria közti érdekegyesítést, a birodalom stabilitását.⁵⁹ Landenberg szerint Magyarország birodalmon belüli végcélját a Deák-párt és a radikálisok egybehangolták. Továbbá az osztrák kormány a magyaroktól nem várhatja el, hogy az osztrák birodalmi eszmét támogassák és kiálljanak a Németországban elvesztett nagyhatalmi helyzet visszaszerzése mellett, akár a Franciaországgal megkötött szövetség révén is.⁶⁰ A francia–porosz háborúban Ausztria semlegessége csak addig garantálható Landenberg szerint, amíg Oroszország is távol marad a harcoktól. Magyarországon élénken figyelik Oroszország jövőbeni magatartását. „A pánszlávizmus Magyarországon való elterjedése miatti aggodalom a magyarokat Oroszország leghatározottabb ellenségévé tette. Attól tartanak, hogy Oroszország francia háború esetén kihasználja az ausztriai délszláv népesség forrongását és elégedetlenségét, így Oroszország, valamint Ausztria közötti esetleges konfliktusban a délszlávok elszakadnak Ausztria–Magyarországtól.”⁶¹ A magyaroknak az osztrák támogatásra tehát szükségük van, amelyet – Landenberg szerint – egy francia–osztrák szövetség még inkább megerősít-

het.⁶² A levélből kitűnik: ezt az álláspontot képviseli Andrássy gróf, s vele együtt a Deák-párt kimagasló, prominens tagjai, akik véleményüket a párt sajtóorgánumban, a Pesti Naplóban fejtik ki.⁶³

Landenberg jelentéséhez csatolja azt az újságcikket, amelyben a francia szövetség kérdése kerül előtérbe, és saját véleményét a következőképpen foglalja össze: „Jókai ezen a napon a Honban azt a kérdést taglalta, hogy kivel kell nekünk szövetségre lépni. A Napló válasza a következő: »Mindenekelőtt a feltett kérdés erőltetett, hiszen szövetségünk körüli konkurencia nem nagy, ezért csak arról van szó, vajon elfogadjuk-e a francia szövetséget, vagy izoláltak maradunk.« A Napló elsősorban a szövetség mellett áll ki, abból a véleményből kiindulva, vajon annak elsődleges célja a béke biztosítása lenne, amire Ausztriának szüksége van. Arra a kérdésre, hogy Magyarországnak érdeke-e Németország egyesítésének megakadályozása, nemmel kell válaszolni, de Franciaországtól illet elvárni nem lehet. A napóleoni politika erőssége, hogy Európa átalakítását nagy eszmétől vezérelve, természetes alapon irányítani hagyja és hűtlen terveihez. Napóleont Németországban nem támadták az általa előidézett események miatt.»⁶⁴

Ehhez a jelentéshez kapcsolható háttérinformációként az 1869. október 29-én Szentpétervárott készített 123. számú feljegyzés, amelyet 1869. november 9-én iktattak Berlinben. Ebben a pétervári porosz követ beszámolt Gorcsakov poroszországi újtjáról, továbbá a baden-badeni audienciáról is, ahol a porosz király részletes összegzést kért Gorcsakovtól a lord Clarendonnal és gróf Beusttal folytatott – lényegesnek nevezett – tárgyalásairól, amiből kiderült Oroszország szerepe.

Gorcsakov a Clarendonnal folytatott megbeszélésre nagy hangsúlyt fektetett és a porosz királynak is megerősítette: az európai politika számos pontját megtárgyalta az angol diplomatával, és nagy meglepedésére mindenben, még a keleti kérdésben is egyetértettek. A politikának egyetlen olyan területe sincs, ahol Oroszország és Anglia összevezethető.⁶⁵ Viszont Gorcsakov sajnálja, hogy az angol miniszter nem találkozott Napóleon császárral, akinek nem lehet kétsége Oroszország és Poroszország békés szándékáról. Ez utóbbit támasztotta alá Clarendon watfordi banketten elmondott híres beszéde, amely nagy jelentőségű volt a béke fenntartása szempontjából.⁶⁶

Az osztrák–magyar kiegyezés fontos előzménye az 1866 júniusában megkezdődött osztrák–porosz háború, amelyben Ausztria teljes vereséget szenvedett. Ez német területen porosz hegemoniát jelentett. Pétervárott féltek Poroszország rendkívüli megerősödésétől, és az orosz udvari körökben csak találgatni tudtak, vajon Franciaország melyik oldalra áll. Az idő azt bizonyította: III. Napóleon Bécs irányába tájékozódott, s a francia–osztrák blokk Gorcsakov félelmét is felkeltette: „Ausztria – mondta – francia libériába öltözve kénytelen lesz rabszolga módon követni minden gondolatát annak, amit a Szajna partján kitalálnak.»⁶⁷

Ezért is érdekes Landenberg bécsi porosz követi elsőtítkári jelentése Fleury francia tábornok ausztriai küldetéséről. Anyagát 1867. szeptember 25-én állították össze és 3972. számon iktatták „bizalmas” jelzéssel Berlinben. A titkári jelentés bevezető részében foglalkozik az út valódi céljával, kitér a független francia folyóiratok véleményére is, amelyek szerint az elhunyt reichstadti herceg maradványainak Franciaországba történő átszállítása nem valószínű, mert korábban ezt Napóleon már visszautasította. A független francia folyóiratok szerint a tábornok útja politikai természetű. Feleségével, annak nővérével és gyerekeivel Svájcban és Bajorországon keresztül érkezett Bécsbe. A titkár szerint a tábornok kevés emberrel találkozott, Gramont meghívását is visszautasította. Mivel a tábornok szombat este érkezett Bécsbe, a császár viszont vasárnap délután Ischlbe utazott, az uralkodó csak vasárnap délelőtt tudta őt fogadni. Ennek titokban kellett történnie, mert itt hivata-

losan bejelentették, hogy a császár a tábornokot vasárnap nem fogadta.⁶⁸ Landenberg utal az egyik Bécsben akkreditált követre, aki megkérdezte Meysenberg titkos tanácsost, hogy Fleury tábornok eleget tett-e bécsi politikai küldetésének. Meysenberg ezt határozottan tagadta, utalva arra a körülményre, hogy fogadásával megvárták volna Beust báró hazatérését, vagy helyettesként őt kereste volna fel, de ez nem történt meg.⁶⁹

A félhivatalos Wiener Abendpost is határozottan cáfolta az újságokban elterjedt híreket, s ezt Landenberg jelentéséhez szintén csatolta: „A lapok néhány napja Fleury tábornok küldetéséről beszélnek, úgy hisszük, jók az értesüléseink, ha azt állítjuk, hogy Fleury tábornok utazásának semmiféle politikai célja nincs, csupán nyaralás céljából érkezett Bécsbe.”⁷⁰ Majd jelentésében kitér Fleury pesti útjára, valamint Gramont követ bejelentésére, miszerint holnap este a tábornok Drezdába utazik, ahonnan Berlinen keresztül visszatér Párizsba.⁷¹

Landenberg tehát a miniszterelnöki hivatal számára lehangoló jelentésében – de az igazsághoz közelítve – állította, hogy a magyarok inkább bíznak a Franciaországhoz való közeledésben, sőt ezzel a hatalommal való szövetségben.⁷² György király hitizingi nyilatkozata pedig világossá tette: Anglia Poroszországgal szemben nem szövetszerez Ausztriával, s ezért is lényeges momentum, ahogy Fleury tábornok utazását megpróbálta a hivatalos osztrák diplomácia bagatellizálni.

Érdekes az a porosz követi jelentés, amely III. Napóleon és Ferenc József párizsi találkozásjáról készült. Nevezetesen, kiket fogadott az osztrák küldöttségből a francia császár. Az anyagot Karl von Werther bécsi követ állította össze 1867. november 6-án, és Berlinben az A. 4558. számon 1867. november 8-én regisztrálták. A feljegyzésben szó van Sapieka herceg, Galícia tartománygyűlése tábornokának Ferenc József párizsi kíséretében történő fogadásáról. „A helyi és külföldi újságok tüntetően közölték, hogy Galícia tartománygyűlésének tábornoka, Sapieka herceg Párizsba történő megérkezésekor az osztrák uralkodó körében tűnt fel. Az orosz kollégám erről a körülményről Meysenberg bárónál tájékozódott, nevezetesen: milyen minőségben jelent meg a herceg a császár kíséretében. A helyettes államtitkár válaszában azt ecsetelte Stackelberg grófnak, hogy Sapieka herceg párizsi tartózkodása a császárral egy időben merő véletlen.”⁷³ III. Napóleon őt már korábban is ismerte, és mint sok más előkelő idegen meghívást kapott a francia udvar különböző ünnepségeire.⁷⁴

Lemberg görög metropolitája, Litwinovicz Sapieka jelenlétét viszont azért tartotta fontosnak, mert ennek révén beszámolhatott Stackelberg grófnak a galíciai negatív eseményekről. Azaz Goluchowski gróf tevékeny részvételével, a kormányzat befolyását kihasználva, valamennyi tartományban a lengyelek segítségével igyekezett elnyomni más szláv nemzetiségeket, így a kisoroszokat is, és egyházi oktatásuk felhasználásával lengyelesíteni a túlnyomórészt kisoroszok lakta kelet-galíciai körzeteket. Sapieka párizsi utazása tehát emiatt következett be, és egyáltalán nem volt véletlen. Sőt Beust táviratban szólította fel őt a császári társasághoz történő csatlakozásra. Sapieka már korábban Nancyba utazott a császár elé, és ezután együtt folytatták útjukat Párizsba.⁷⁵

Werther idézi a birodalmi kancellárt, aki szerint Ausztriának három nemzetisége van: a németek, a magyarok és a lengyelek. Az osztrák császár franciaországi látogatásán a kíséretben tehát az utóbbiak is képviseltették magukat. Egyéb szláv elemek szándékos mellőzése az eseményeken egybecseng a lengyel kérdés kapcsán Beust báró szándékával, és ezt Stackelberg hivatali posztján is jól érzékelte.

Szintén hasonlóan látja a helyzetet a bécsi orosz követ, aki hosszadalmas tudósításokat küldött Beust politikai elképzeléseiről. Werther szerint bár Litwinovicz püspök feljegyzései a galíciai eseményekről némiképp túlzottak, de rámutatnak az osztrák kancelláriai hivatal

működésére, azaz mindenképpen gyanakvásra adnak okot. A bécsi porosz követ ezután kiter Stackelberg gróf tudósítására, amely a gróf véleményén és a metropolita nyilatkozatán alapul. Utóbbiban szó van arról, hogy a lengyelek a szász királyi házhoz való ragaszkodásukkal és az Északnémet Szövetségben a szász–porosz tartós békesség kialakításával könnyen az az eredmény születhet, hogy a szász királyi család jogara alatt egy lengyel királyság jön létre, amely Ausztria védőbástyája lehet a pánszlávizmussal szemben. Ausztria Franciaországgal megkötött szövetsége pedig ellensúlyozná Oroszország és Poroszország katonai szövetségét is. Stackelberg nem titkolja, hogy elgondolásait eljuttatja az osztrák kancellárhoz is. Werther szerint Beust báró a kiélezett ellentétek miatt megtalálja a módját, hogy szembeszálljon Oroszországgal, de a lengyelekkel azért szimpatizál, mert meg akarja szerezni szavazataikat a parlamentben, hiszen a császári uralomnak szüksége van a lengyel képviselők támogatására.⁷⁶

Ha megvonjuk a bécsi és berlini porosz diplomácia 1867-es kiegyezéssel kapcsolatos mérlegét, akkor a levéltári anyag alapján világossá válik: három kérdéskörben különleges az érdeklődése a bismarcki diplomáciának. Nevezetesen nagy figyelmet kap a kiegyezés gazdasági előkészítése, annak várható eredménye, a magyar pártpolitikai viszonyok alakulása, s nem kevésbé az új államalakulat külpolitikai irányvonala. A kiegyezés Bismarck számára elfogadható politikai és gazdasági paktum volt, amelyet igyekezett a saját politikájába beépíteni. Ennek ékes bizonyítéka az 1879. október 7-én aláírt német–osztrák–magyar megállapodás, amely a kiegyezés megkötése nélkül aligha lehetett volna történelmi valóság.

Jegyzetek

- ¹ *Kovács Endre*: Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez. Budapest, 1968. 252.
- ² *Kosáry Domokos*: Magyarország Európa újabb kori nemzetközi rendszerében. Budapest, 1985. 44.
- ³ *Diószegi István*: A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. Budapest, 1997. 135.
- ⁴ *Jászi Oszkár*: A Habsburg Monarchia felbomlása. Budapest, 1983. 446–455. Továbbá: *Ziak, Karl*: Unvergängliches Österreich. Wien, 1958., *Sieghart, Rudolf*: Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Berlin, 1932. 111–115. 119., *Millman, Richard*: Britain and the Eastern Question 1875–1878. Oxford, 1979. stb.
- ⁵ *Rátz Kálmán*: A pánszlávizmus története. Budapest, 2000. 152., *Gecse Géza*: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből. Budapest, 1993., *Czövek István*: Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény. Nyíregyháza, 1997.
- ⁶ Id. részletesebben: *Kovács*: s. i. m. 278–281.
- ⁷ *Diószegi István*: Hazánk és Európa. Budapest, 1970. 177–179.
- ⁸ Uo.
- ⁹ *Kissinger, Henry*: Diplomácia. Budapest, 1998. 136–138.
- ¹⁰ *Kennedy, Paul*: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, 1972. 179.
- ¹¹ *Diószegi István*: Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918. Budapest, 2001. 8–57.
- ¹² *Gonda Imre*: Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés. Budapest, 1960., *Csorba László*: A 19. század története. Budapest, 2001. 182–185.
- ¹³ *Kosyk, Kurt*: Deutsche Presse im 19. Jahrhundert. Berlin, 1966. 65.
- ¹⁴ 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk.: Gergely András, Budapest, é. n. 344–345.
- ¹⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (továbbiakban: PA Bonn), Russland 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 240. 9–10.
- ¹⁶ PA Bonn R. 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 240. 9.
- ¹⁷ Többek között: *Kövér György*: A piacgazdaság kiteljesedése. In: 19. századi magyar történelem 1790–1918. Szerk.: Gergely András, Budapest, é. n. 344–345.
- ¹⁸ PA Bonn R. 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 240. 10.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ PA Bonn R. 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 240. 11. vö: *Kövér*, i. m. 344.
- ²² Uo.
- ²³ PA Bonn R. 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 247. 17.

- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ *Gergely*: i. m. 344.
- ²⁷ PA Bonn R. 8427. 3. 21 Sept. 1867. No. 247. 18.
- ²⁸ Uo. 19.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Uo. 20.
- ³² Uo.
- ³³ PA Bonn A. 4120. No. 262. Wien, den 7-ten Október 1867. 66.
- ³⁴ Uo. 67., vö.: *Gergely*: i. m. 375–383.
- ³⁵ Uo. 68–69.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Frankfurter Zeitung, 1867. március 10.
- ³⁸ Frankfurter Zeitung, 1867. május 22.
- ³⁹ Vö: *Diószegi István*: Bismarck és Andrássy. Budapest, 1998. 29.
- ⁴⁰ PA Bonn R. 8427. 394 A. 2881. Wien den 18-ten Juni 1867. 93.
- ⁴¹ Uo. 94.
- ⁴² Uo. 95. vö.: *Diószegi*: Bismarck és Andrássy. i. m. 29.
- ⁴³ Uo. 96.
- ⁴⁴ Uo. 100.
- ⁴⁵ Centralnij Goszudarsztvennij Archiv Rosszii f. No. 109. No. 4. jegy. hrany. No. 162. 1.
- ⁴⁶ PA Bonn A. 4557. No. 289. 56-57.
- ⁴⁷ PA Bonn A. 4668. No. 296. Wien, den 11-ten November 1867. 32. Ne felejtjük el: német területen a pártssajtót az 1860-as években a liberális hangnem jellemezte.
- ⁴⁸ PA Bonn A. 5263. No. 342. Wien, den 23-sten Dezember 1867. 50. Id. még: Frankfurter Zeitung, 1868. január 10.
- ⁴⁹ Frankfurter Zeitung, 1869. december 10.
- ⁵⁰ Frankfurter Zeitung, 1869. december 16.
- ⁵¹ Veszty, 1867. június 20. Továbbá: CGAR f. No. 109. jegy. hrany. No. 429. 1.
- ⁵² Ld. még: PA Bonn A. 3896. No. 234. Wien, den 16. September 1867. titkos 29.
- ⁵³ PA Bonn R. 8427. 8. 20 Sept. 1867 No. 234. 24–25.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Uo.
- ⁵⁶ Uo. 26.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ Uo. 27.
- ⁵⁹ Uo. 28.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ Uo. 29–30
- ⁶² Uo.
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ Uo. 30–31.
- ⁶⁵ PA Bonn 9665. 9 November 1869. No. 123. 102–103.
- ⁶⁶ Uo. 104.
- ⁶⁷ *Czövek István*: Hatalom és közvélemény II. Sándor korában. Nyíregyháza, 2001. 96.
- ⁶⁸ PA Bonn R. 8427. 4. 27 Sept. 1867. No. 243.15.
- ⁶⁹ Uo.
- ⁷⁰ Uo. 16.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² Uo.
- ⁷³ PA Bonn A. 4558. 1867. November 8. No. 290. 81.
- ⁷⁴ Uo.
- ⁷⁵ Uo.
- ⁷⁶ Uo. 82–84.